

بینش معنوی - ۳۲

نگارش

مهناز قانع خوزانی

اخلاق در نگاه مولانا

هستی و چیستی

نشر نگاه معاصر

مقدمه	۱
۱. مولانا و اخلاق	۲
۲. اخلاق در نگاه مولانا	۳
۳. اخلاق و سبک زندگی	۴
۴. اخلاق و تعلیم	۵
۵. اخلاق و سیاست	۶
۶. اخلاق و هنر	۷
۷. اخلاق و علم	۸
۸. اخلاق و معنویت	۹
۹. اخلاق و جامعه	۱۰
۱۰. اخلاق و انسانیت	۱۱
۱۱. اخلاق و کمال	۱۲
۱۲. اخلاق و سعادت	۱۳
۱۳. اخلاق و نجات	۱۴
۱۴. اخلاق و بهشت	۱۵
۱۵. اخلاق و جهنم	۱۶
۱۶. اخلاق و آخرت	۱۷
۱۷. اخلاق و دنیا	۱۸
۱۸. اخلاق و آخرت	۱۹
۱۹. اخلاق و دنیا	۲۰
۲۰. اخلاق و آخرت	۲۱
۲۱. اخلاق و دنیا	۲۲
۲۲. اخلاق و آخرت	۲۳
۲۳. اخلاق و دنیا	۲۴
۲۴. اخلاق و آخرت	۲۵
۲۵. اخلاق و دنیا	۲۶
۲۶. اخلاق و آخرت	۲۷
۲۷. اخلاق و دنیا	۲۸
۲۸. اخلاق و آخرت	۲۹
۲۹. اخلاق و دنیا	۳۰
۳۰. اخلاق و آخرت	۳۱
۳۱. اخلاق و دنیا	۳۲
۳۲. اخلاق و آخرت	۳۳
۳۳. اخلاق و دنیا	۳۴
۳۴. اخلاق و آخرت	۳۵
۳۵. اخلاق و دنیا	۳۶
۳۶. اخلاق و آخرت	۳۷
۳۷. اخلاق و دنیا	۳۸
۳۸. اخلاق و آخرت	۳۹
۳۹. اخلاق و دنیا	۴۰
۴۰. اخلاق و آخرت	۴۱
۴۱. اخلاق و دنیا	۴۲
۴۲. اخلاق و آخرت	۴۳
۴۳. اخلاق و دنیا	۴۴
۴۴. اخلاق و آخرت	۴۵
۴۵. اخلاق و دنیا	۴۶
۴۶. اخلاق و آخرت	۴۷
۴۷. اخلاق و دنیا	۴۸
۴۸. اخلاق و آخرت	۴۹
۴۹. اخلاق و دنیا	۵۰
۵۰. اخلاق و آخرت	۵۱
۵۱. اخلاق و دنیا	۵۲
۵۲. اخلاق و آخرت	۵۳
۵۳. اخلاق و دنیا	۵۴
۵۴. اخلاق و آخرت	۵۵
۵۵. اخلاق و دنیا	۵۶
۵۶. اخلاق و آخرت	۵۷
۵۷. اخلاق و دنیا	۵۸
۵۸. اخلاق و آخرت	۵۹
۵۹. اخلاق و دنیا	۶۰
۶۰. اخلاق و آخرت	۶۱
۶۱. اخلاق و دنیا	۶۲
۶۲. اخلاق و آخرت	۶۳
۶۳. اخلاق و دنیا	۶۴
۶۴. اخلاق و آخرت	۶۵
۶۵. اخلاق و دنیا	۶۶
۶۶. اخلاق و آخرت	۶۷
۶۷. اخلاق و دنیا	۶۸
۶۸. اخلاق و آخرت	۶۹
۶۹. اخلاق و دنیا	۷۰
۷۰. اخلاق و آخرت	۷۱
۷۱. اخلاق و دنیا	۷۲
۷۲. اخلاق و آخرت	۷۳
۷۳. اخلاق و دنیا	۷۴
۷۴. اخلاق و آخرت	۷۵
۷۵. اخلاق و دنیا	۷۶
۷۶. اخلاق و آخرت	۷۷
۷۷. اخلاق و دنیا	۷۸
۷۸. اخلاق و آخرت	۷۹
۷۹. اخلاق و دنیا	۸۰
۸۰. اخلاق و آخرت	۸۱
۸۱. اخلاق و دنیا	۸۲
۸۲. اخلاق و آخرت	۸۳
۸۳. اخلاق و دنیا	۸۴
۸۴. اخلاق و آخرت	۸۵
۸۵. اخلاق و دنیا	۸۶
۸۶. اخلاق و آخرت	۸۷
۸۷. اخلاق و دنیا	۸۸
۸۸. اخلاق و آخرت	۸۹
۸۹. اخلاق و دنیا	۹۰
۹۰. اخلاق و آخرت	۹۱
۹۱. اخلاق و دنیا	۹۲
۹۲. اخلاق و آخرت	۹۳
۹۳. اخلاق و دنیا	۹۴
۹۴. اخلاق و آخرت	۹۵
۹۵. اخلاق و دنیا	۹۶
۹۶. اخلاق و آخرت	۹۷
۹۷. اخلاق و دنیا	۹۸
۹۸. اخلاق و آخرت	۹۹
۹۹. اخلاق و دنیا	۱۰۰

فهرست

۷	..... چکیده
۹	..... مقدمه

فصل اول: کلیات (۱۹)

۲۱	..... ۱.۱. معنا و کاربرد واژه‌ی اخلاق
۲۲	..... ۲.۱. جریان‌ات اخلاقی قبل از مولانا
۲۲	..... ۱.۲.۱. اخلاق فلسفی
۲۳	..... ۲.۲.۱. شریعت، طریقت و اخلاق
۲۸	..... ۳.۱. منابع و مراجع مثنوی
۲۹	..... ۴.۱. مبانی کلی انسان‌شناسی در مثنوی
۲۹	..... ۱.۴.۱. ارتباط مسئله‌ی اخلاق، معرفت و وجود
۳۰	..... ۲.۴.۱. نظام هستی در مثنوی
۳۲	..... ۳.۴.۱. اتحاد مراتب هستی، معرفت و سلوک

فصل دوم: مبانی انسان‌شناسی اخلاق در مثنوی (۴۳)

۴۵	..... ۱.۲. هویت اخلاقی انسان
۴۵	..... ۱.۱.۲. مسئله‌ی طبیعت اخلاقی انسان
۴۷	..... ۲.۱.۲. تضاد، ویژگی لاینفک عالم انسانی
۴۹	..... ۳.۱.۲. میل و تضاد امیال
۵۲	..... ۴.۱.۲. انسان: موجود دوسرشتی
۵۴	..... ۲.۲. نفس و حقیقت آن
۵۴	..... ۱.۲.۲. دو معنای نفس
۵۵	..... ۲.۲.۲. ویژگی‌های نفس
۶۲	..... ۳.۲.۲. نسبت نفس با حقیقت انسان

- ۶۴ ۲. دل، جان، روح و عقل: نسبت آنها با یکدیگر و با حقیقت انسان
- ۶۸ ۴.۲.۲ دریافت هستی خود: بزرگترین حجاب آدمی
- ۷۰ ۵.۲.۲ اختیار ذاتی انسان: سازندهی هویت او
- ۷۶ ۶.۲.۲ تفاوت ذاتی آدمیان: لازمه‌ی حرکت وجودی انسان
- ۷۸ ۳.۲ مطلوب ذاتی انسان
- ۷۸ ۱.۳.۲ طرح مسئله
- ۸۰ ۲.۳.۲ خواسته‌های مشترک آدمیان در مثنوی
- ۸۰ ۱. شادی
- ۸۲ ۱. الف. شادی و اعتبارات گوناگون آن
- ۸۴ ۱. ب. شادی و لذت
- ۸۵ ۲. بقا (صیانت ذات)
- ۸۷ ۳. عزت و شرف
- ۸۸ ۴. جان‌آگاهی
- ۹۰ ۵. عشق
- ۹۱ ۳.۳.۲ یگانه مطلوب ذاتی انسان: حق
- ۹۵ ۴.۲ منشأ خطای اخلاقی: نقش اندیشه و اراده
- ۹۵ ۱.۴.۲ جهل معرفتی و ارتباط آن با اراده
- ۹۷ ۲.۴.۲ جهل: اشکال مختلف آن و نقش آن در خطای اخلاقی
- ۹۷ ۳.۴.۲ عوامل فکری و ذهنی مبادرت به خطا
- ۹۸ ۱. ناآگاهی و بی‌خبری
- ۹۸ ۲. توهم و خیال
- ۱۰۰ ۳. سطحی‌نگری و غفلت از عاقبت و باطن امور
- ۱۰۲ ۴. کور باطنی
- ۱۰۳ ۵. خامی
- ۱۰۵ ۶. سفاقت و نقصان عقل
- ۱۰۶ ۴.۴.۲ عامل نفسانی و اشکال مختلف آن
- ۱۰۶ ۱. شهوت، خشم، آز
- ۱۰۸ ۲. حرص و آز
- ۱۰۹ ۳. غرض، مرض و طمع
- ۱۱۰ ۴. تکبر و خودپرستی
- ۱۱۰ ۵. الف. ترس
- ۱۱۲ ۵. ب. ترس از فقر، رنج و خواری
- ۱۱۳ ۵.۴.۲ عدم امکان انفکاک نقش اندیشه و اراده در خطای اخلاقی

- ۱۱۵ ۵.۲ امکان، ماهیت و ضرورت تعلیم و تربیت اخلاقی
- ۱۱۵ ۱.۵.۲ مقدمه
- ۱۱۶ ۲.۵.۲ امکان تعلیم و تربیت
- ۱۲۱ ۳.۵.۲ هدف تربیت
- ۱۲۴ ۴.۵.۲ شرط اساسی تربیت
- ۱۲۷ ۵.۵.۲ نقش مربی در تربیت
- ۱۲۹ ۶.۵.۲ ویژگی‌های مربی
- ۱۳۳ ۷.۵.۲ لزوم دقت در تشخیص و انتخاب پیر
- ۱۳۵ ۸.۵.۲ حقیقت تعلیم و تربیت روحی و معنوی
- ۱۳۷ ۹.۵.۲ شرایط و ویژگی‌های معلم
- ۱۳۸ ۱۰.۵.۲ نکات مهم در تربیت اخلاقی

فصل سوم. نظریه‌ی اخلاقی مثنوی (۱۷۱)

- ۱۷۳ ۱.۳ مسئله اخلاق هنجاری
- ۱۷۵ ۲.۳ غایت‌گرایی در مثنوی
- ۱۷۵ ۱.۲.۳ نتایج فعل اخلاقی در مثنوی
- ۱۷۷ ۲.۲.۳ نتایج اخروی اعمال
- ۱۷۹ ۳.۲.۳ پیامدهای اعمال در زندگی دنیوی
- ۱۸۱ ۴.۲.۳ نتایج فعل اخلاقی و ارتباط آن با وجود فاعل
- ۱۸۲ ۵.۲.۳ نتایج اخروی اعمال و ارتباط آن با حقیقت انسان
- ۱۸۳ ۱. نسبت اندیشه با حقیقت انسان
- ۱۸۵ ۲. بهشت و دوزخ: ظهور حقیقت انسان
- ۱۸۸ ۶.۲.۳ حکم اخلاقی و پیامدهای ثانوی افعال
- ۱۹۱ ۳.۳ فضیلت‌گرایی در مثنوی
- ۱۹۱ ۱.۳.۳ غایت‌گرایی مثنوی: ناظر به فضیلت
- ۱۹۴ ۲.۳.۳ عدم امکان تفکیک عمل و ملکه در مثنوی
- ۱۹۷ ۳.۳.۳ نقش انگیزه‌ی عمل (نیت)
- ۲۰۰ ۴.۳ تکلیف‌گرایی در مثنوی
- ۲۰۰ ۱.۴.۳ نظریات تکلیف‌گرا و وجه مشترک آنها
- ۲۰۱ ۲.۴.۳ ابیات مخالف غایت‌گرایی در مثنوی
- ۲۰۳ ۳.۴.۳ تقابل غایت‌گرایی و تکلیف‌گرایی: تقابل عقل و عشق
- ۲۰۶ ۴.۴.۳ تکلیف‌گرایی: غایت غایت‌گرایی
- ۲۱۰ ۵.۴.۳ تکلیف‌گرایی مثنوی: مقام توحید محض و تخلق به اخلاق الله
- ۲۱۲ ۶.۴.۳ اخلاق عرفانی: پویایی وجود
- ۲۱۸ ۵.۳ حسن و قبح شرعی (نظریه‌ی امر الهی) در مثنوی

۲۱۸	..... طرح مسئله و سابقه‌ی بحث
۲۲۰	..... ۳.۵.۳. اختیار، شأن و حدود عقل نزد مولانا
۲۲۰	..... ۱. ارزش عقل
۲۲۲	..... ۲. عقل کسبی و عقل وهبی
۲۲۳	..... ۳. تسلیم عقل در مقابل حق
۲۲۵	..... ۳.۵.۳. مسئله‌ی حسن و قبح در مثنوی
۲۲۵	..... ۱. مولانا و مکتب‌های کلامی
۲۲۷	..... ۲. حسن و قبح شرعی در مثنوی
۲۳۱	..... ۳. حسن و قبح ذاتی و معنای آن
۲۳۲	..... ۴.۵.۳. فرمان عقل به تبعیت از وحی
۲۳۵	..... ۵.۵.۳. حکم عقل صافی: عین وحی الهی

۲۶۵	..... خاتمه‌ی سخن
۲۷۵	..... فهرست منابع
۲۸۷	..... فهرست آیات قرآن
۲۹۱	..... فهرست احادیث و سخنان بزرگان
۲۹۳	..... فهرست نام کسان
۲۹۹	..... فهرست نام کتاب‌ها
۳۰۳	..... فهرست مفاهیم و اصطلاحات

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی امکان استخراج یک نظام اخلاقی در مثنوی مولوی پرداخته و براساس این فرضیه که وجود آن، با توجه به دید خاص نظام عرفانی به انسان، هم امکان‌پذیر و هم ضروری است، ابتدا مبانی انسان‌شناسی آن را مورد بررسی قرار داده است. براساس این مبانی، لایه‌های وجودی مختلف در انسان، نوعی تضاد در هستی او ایجاد می‌کنند. این تضاد درونی، که با اختیار ذاتی، یعنی واقع شدن دائمی میان این و آن و دریافت امکان انجام یا ترک فعل (دست‌کم در برخی موارد) همراه است، زمینه‌ی حرکت و هویت اخلاقی انسان را فراهم ساخته، خوب و بد و باید و نباید اخلاقی را برای او معنادار و تعلیم و تربیت اخلاقی را در مورد او ممکن می‌سازد. براساس همین مبانی، مطلوب ذاتی انسان حق است، اما جهل، که مشتمل بر عوامل معرفتی و نفسانیست، مانع از حرکت آگاهانه به سوی آن می‌شود؛ عمل نیز معنایی فراتر می‌یابد و ابعاد و لایه‌های مختلفی از وجود انسان را دربر می‌گیرد. با توجه به این مطلب، در اخلاق هنجاری مثنوی نوعی غایت‌گرایی، به معنای توجه به نتیجه‌ی نهایی اعمال تأیید می‌گردد که عین فضیلت‌گرایی است. در عین حال نظریه‌ی نهایی مثنوی در اخلاق تکلیف‌گراییست. الزام در این تکلیف‌گرایی، نه از ناحیه‌ی عقل است، چنانکه تکلیف‌گرایی کانتی معتقد است، و نه الزامی‌ست از ناحیه‌ی یک امر خارجی مانند شریعت، آن‌طور که نظریه‌ی فرمان الهی (حسن و قبح شرعی) بیان می‌کند.

الزام مورد نظر از ناحیه‌ی غلبه‌ی عشق بر وجود انسان و تبدیل خود بشری به